

A módszerközpontú kritika kritikája

Válasz egy bírálatra

Ami egyszer megtörtént — soha meg nem ismétlődő véletlen is lehet. Ha ugyanaz kétszer fordul elő — még mindig nagy valószínűséggel véletlen. Amikor azonban rövid idő alatt háromszor egymás után tapasztaljuk ugyanazt — igen kicsi az esélye annak, hogy esetlegességgel volna dolgunk. Erre az egyszerű valószínűség-számításra azért utaltam, hogy jelezzem: Bálintfi Ottónak a *Korunkban* egy év leforgása alatt megjelent három könyvbíráta* mögött — a véletlenség lehetőségét legnagyobb fokon kizárva — bizonyos egyértelmű magatartásformát olvashatunk ki. Ha csak egy fiatal kritikus szárbontogatásáról volna szó, talán föl sem figyelnének rá. Még arra sem, hogy volt tanárai hátán is elveri a port, hiszen végül is így van rendjén a dolog, hova jutna az emberiség, ha a tanítvány soha nem nőne a tanítója fölé. Esetleg az sem tűnne föl, hogy egy országosan ismert-becsült filozófus, Radu Florian könyvéről — a sokkal kompetensebbek véleményétől eltérően — legnagyobb-részt elmarasztalóan ír, hiszen a bölcséleti munkák értékelése nemcsak kompetencia kérdése. Az viszont már föltűnő, amikor az ide-oda irányított szablyacsapások szimptomatikuskak, a hazai filozófia művelése szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható (szerintem negatív) viszonyulásmódként jelentkeznek.

B. O. kritikai látásmódját — ha nagyképű terminológiát akarnánk használni — metodológiacentrikusnak nevezhetnők. Lényege: nem az alkotás maga, nem a gondolat fontos, hanem a gondolatához vezető út, a tárgy megközelítésének, a nézetek kifejtésének a módja, az a bizonyos bűvös *módszer*. A módszer elsődlegességét *beleképezi* a bírált munkába, és *ténylegesen* érvényesíti saját kritikai írásaiban. A valóság filozófiai megközelítésének a módja persze egyáltalán nem elhanyagolható vonatkozása egyetlen filozófiai munkának sem. De amikor a metódus — a kritikus képzeletében — elkezd élni a maga önálló életét, nemlétező formákat ölt, ködbe vonja a lényegét: azt, hogy *mit* értek el bizonyos módon, akkor már nem a tényleg szükséges metodológiai vizsgálatról, hanem a jelzett módszerközpontúságról, alkalomadtán módszer-exkluzivizmusról van szó.

B. O. határozottan idegenkedik a fogalmi elemzéstől, a filozófiai kategóriák tartalmának lehetőség szerint pontos föltárására irányuló igyekezetet valamilyen alantans munkálkodásnak véli. Ez bumerángxént saját maga ellen fordul: mivel nem tisztázza (lehet, hogy önmagában sem, de az olvasó számára semmiképpen), mit ért módszeren, így a kizárólagos módszerszpontúsága a levegőben lóg.

Módszerről legkevesebb három értelemben lehet beszélni: mint a valóság megközelítésének általános filozófiai módja, mint konkrét eljárás a valóság egyik vagy másik részvontakozásának megragadására, s a kettő között helyezkedik el a konkrét kutatási módok vezérelveinek rendszere, amely még nem a filozófiai általánosítás szintjén mozog, de a közvetlen vizsgálódás módjainál már általánosabb. Szemléltetésül: a szociológiában, mondjuk, az az elv, hogy a társadalmi jelenségeket összefüggésükben kell vizsgálni — általános filozófiai-módszertani jellegű; a társadalmi ankét technikája, amelyben ez az elv testet ölt — az „eljárások“ értelmében módszer; az az elv pedig, hogy a konkrét kutatásokban meg kell őrizni az objektivitást — az „eljárások“ általános metodológiai jellemzője.

B. O.-nál ezek a viszonylagosan megkülönböztethető síkok eltűnnek. Radu Florian például azért marasztalja el, mert „a kortárs strukturalista fogantatású episztemológia felállította módszertani követelményeket társít rendszerelméleti,

* A Látóhatár határai. 1974. 3. — A konstrukció megfordítása. 1974. 8. — Az „is-is“ módszere és filozófiája. 1974. 11.

valamint közvetlenül a marxi dialektikára jellemző módszertani alapelvekkel“, a szintézis hiányában a marxizmus rekonstrukciójára irányuló igyekezete „hevenyészett fogalmi álványzata esetlegességében külsődleges marad“, bár a marxizmus elemeiből építkeznek, „az építkezés elveit és módjait nagyrészt mégis máshonnan kölcsönzi“.

Rakjuk helyükre a síkokat: a strukturalista, rendszerelméleti elvek és eljárások nem a marxista dialektikával egy síkban helyezkednek el, éppen ezért a filozófiai szint érintetlenül hagyásával érvényesíteni lehet őket. Tehát nem „máshonnan kölcsönözték“, hanem a marxista dialektikában asszimilálódnak. A marxizmus azért is nyílt rendszer, mert a valóság megismerésére szolgáló bármilyen hasznosítható eljárást, illetve az eljárás módokra vonatkozó általános elvet bele tud építeni saját, filozófiai szinten általános kereteibe. Ha Radu Florian a marxi elmélet struktúráját (vizsgálódásának tárgyát), mondjuk, a Lucien Goldmann-féle műelemzéssel akarja megragadni, ez távolról sem „kölcsönzött“ építkezés, hiszen sikere a marxista filozófia módszerének keretén belül is elképzelhető. Az eljárások és eljáráselvek szintjén kimeríthetetlen lehetőségek vannak, paradoxonban így is fogalmazhatunk: ebben a közegben marxista lehet bármilyen, eredendően nem marxista módszer. Csak a filozófiai síkok egymás közötti fölcserélése — mondjuk, a materialista dialektikának a strukturalizmus *filozófiájával* történő helyettesítése — ellen kell föllépnünk.

B. O.-ban a módszer „rétegződésének“ hiányában nem tudatosodott az, hogy a *filozófiai* módszert a maga *elvontságában* sohasem lehet érvényesíteni: a filozófiai metódus mindig bizonyos *eljárásokban* ölt testet. Szerinte Engels vagy Lenin annak idején elvontan alkalmazta a módszert, „mert“ akkor a különböző filozófiai áramlatok *elvi* bírálata — úgymond — ezt követelte. E sorok íróját elmarasztalja azért, mert a fogalomelemzés, a gondolati analízis és szintézis, absztrakció stb. *eljárásaival* konkrétan próbálta alkalmazni a klasszikusok — állítólag — elvont módszerét. Akinek csak halvány emlékei maradtak az *Anti-Dühringről* vagy a *Materializmus és empiriokritizmusról*, az is tudja: Engelstől és Lenintől a legtávolabb állt a dialektika elvont érvényesítése, ők nem az idealizmussal, hanem Dühring vagy Mach idealizmusával hadakoztak, s a legpéldásabb kategória-analízissel, az elvonatkoztatással és általánosítással s annyi más logikai-racionális *eljárással* mutatták ki egyik vagy másik gondolkodó metafizikus-idealista balfogásait, amiből összeállt a mechanikus, a szubjektív vagy objektív idealista filozófia *elvi* bírálata.

Az elvontságról B. O.-nak egyébként is furcsa elképzelései vannak. Sajnálom, hogy a filozófia középtokú műveléséhez tartozó tényre kell emlékeztetnem, de az absztraktság B. O.-féle értelmezésével kapcsolatban le kell szögezni: az elvont mindig a tárgy *egyik* oldalának gondolati kiemelése, tehát a sokoldalúság föladata, ezzel szemben a logikai konkrét a tárgy lényeges oldalaiból gondolatilag összeálló dialektikus egység, vagyis a sokoldalúság, de ehhez a szintézishez csakis az absztrakciókon keresztül juthatunk el. Tehát: egyoldalúak vagyunk azért, hogy sokoldalúak legyünk.

B. O. akkor, amikor fölbontást lát, amikor a dolgok *egy* vonatkozásainak megragadását tapasztalja, azonnal előveszi az „elvontság“ bélyegzőjét, s könyörtelenül rásüti mindenkire. Nem veszi figyelembe azt, hogy az elvonatkoztatásból végül összeáll a logikai konkrét, a dolgok sokoldalú, az absztrakciók segítségével kiképzett fogalmi képe. Radu Florian konstrukciója — szerinte — „egymást keresztező absztrakciókra korlátozódik“, holott az elvonatkoztatás eredményeit, az absztrakciókat gondolatilag ilyen egymást keresztező vagy egymást kiegészítő viszonyba hozni éppenséggel az elvontság, az egyoldalúság túlhaladását jelenti. Radu Florian egyébként alaposan „kioktatódik“ azért is, mert az objektum—szubjektum viszonyát — szintén az absztrakció eljárás módszerével — aspektusaira bontja, annak érdekében, hogy az elvonatkoztatás eredményéből kialakítsa e viszony sok aspektusú, logikailag konkrét gondolati tükörképét.

Ugyanezen az alapon utasítja vissza B. O. az ún. „is-is“ módszert, azt a szerintem mélységesen dialektikus eljárást, amelynek segítségével ki lehet mutatni a vizsgálendő tárgynak nemcsak a sokoldalúságát, hanem ugyanakkor ellentmondásos jellegét is. E tekintetben nem perdöntő, hogy Engels expressis verbis állást foglalt az „is-is“ mellett — a dialektika, írja Engels, „a »vagy-vagy« mellett a maga helyén az »ez is, meg az is« igazságát is elismeri“ —, a lényeg inkább az, hogy a dialektikának mint általános filozófiai gondolkodási módszernek a szelleméből szükségképpen következik az eljárások betájolása az „is-is“ felé. Ha a dolgok maguk ellentmondásosak, akkor valami nem *csupán* ez, hanem *ez is, meg az is* — éppen emiatt jelentkezik az ellentétpár bennük —, a „vagy csak ez“ és

a „vagy csak az“, az „egyrészt ez, másrészt az“ a metafizikus szemléletmód tipikus hívoészava. A „vagy-vagy“-nak az „is-is“-en túl van szerepe. Például így: a valóság jelenségei véletlenek is, szükségszerűek is; a valóság jelenségei vagy véletlenek, vagy pedig szükségszerűek; a két tézis közül vagy az egyik, vagy a másik igaz.

A bírált „is-is“ módszer ellen fölhozott főntartás, miszerint az „ez is, az is“ *elvont* egységtelezés, s mint ilyen azonos negatív alakjával, a „sem ez, sem az“-zal, a legkisebb mértékben sem állja ki a próbát. Az „is-is“ ugyanis éppen az egyoldalúság — az elvontsággal járó egyoldalúság (ne feledjük: az absztrakt tükrözés azonos a tárgy egyik oldalának kiemelésével) — túlhaladása felé tett lépés, hiszen ami „is“, az mindenképpen „más is“, tehát az „is-is“ nem egyetlen aspektus kiemelése. Ami pedig a negatív tükrörképét illeti: közhelyszámba megy, hogy minden állítás (akár „is-is“ formában, akár másként jelentkezik) mindig tagadás. Tehát: állítás is, tagadás is. Amikor a logikai konkrétság fokán megkonstruálunk bizonyos fogalmakat, kiemelve tartalmi elemeik — az absztrakciókba befogott oldalait — dialektikus összefüggését, a számos „is“ kölcsönös egymásba hatolását, akkor a legkevésbé sincs szó a fogalom hiányáról, az „is-is“-hez hallgatólagosan hozzá tartozó „sem-sem“ ugyanis a fogalomba bele nem tartozó aspektusokra utal.

A filozófiai kategóriák körvonalazására — hogy ne használjunk igényesebb kifejezést: meghatározására — irányuló törekvéseknek eleve útját állja B. O. az irányú ügyködése, hogy eltanácsolja a filozófusokat az „is-is“ módszertől. Pedig a szaktudományok művelői — nemrég Carol Wittenberger az *Era socialistá* hátsábjain — éppen azt várják el a filozófiától, hogy a lehetőségeken belül pontosan definiálja a bölcsélet kategóriáit. A természettudományok művelői csak így tudják hatékonyan gyümölcösöztetni a filozófiát.

B. O. módszertani aggályai ezen a ponton most már túlnőnek önmagukon, általános *elméleti* kérdéssé válnak. Úgy tűnik, azért kérdőjelezi meg a szilárdabb támpontokat jelentő filozófiai kategóriák kidolgozásához vezető módszert, mert kétségbe vonja a fogódzót adó kategóriák, elvek, tézisek létezésének lehetőségét vagy hatékonyságát. Emögött valamilyen hallgatólagos ismeretelméleti bizonytalanság húzódhat meg: erősen kétséges, hogy létezne elfogadható, leszűrhető, hosszútávú igazság, vagy ha van is, a filozófiai vizsgálódásnak vajmi kevés haszna van belőle.

A módszer-elsődlegességnek megfelelően B. O. kieszel két filozófiai módszert — a spekulatív és operacionális metódust —, amelyet állítólag a hazai filozófusok alkalmaznak. Az operacionális módszer volna az, amely elismer bizonyos igazságokat, s ezek birtokában lehetségesnek tartja az ilyen tételek „*alkalmazását*“. Kallós Miklós tanulmánya kapcsán nem tagadott lekcisinyléssel szól az ilyen metódusról, ugyanis „az operacionális megközelítés várható eredményeinek perspektívái nagyon is végesek“. Gáll János is megkapja a nem éppen hitelgő operacionális jelzöt, mivel a történelmi szükségszerűség és az emberek tudatos cselekvése közötti viszony kérdését a marxizmusban megoldottnak tartja, s így — B. O. szerint — egyszerűen csak konkretizálja a tézist a partikulárisra. Sztranyiczki Gábor szintén „operacionalista“, s — úgymond — maga alatt vágja el a fát azzal, hogy beismeri: a munkamegosztás kérdése a marxizmuson belül nincs átfogóan kidolgozva. S mivel — azt már B. O. teszi hozzá — a *legtöbb* probléma átfogó vizsgálata hiányzik, ez a tényállás „még a legigényesebb operacionális kutatásokat is szinte előre meghatározható, szűk korlátok közé szorítja“. És így tovább.

Miről is van itt szó? B. O. a primitívizmusig leegyszerűsíti a maga faragta operacionális módszert. (A kifejezést eredetileg Kallós Miklós is használja, de egészen más értelemben.) A marxizmus „alkalmazását“ e módszeren belül úgy képzei el, mint az általános tételek egyszerű ráhúzását új tényekre. Eszerint ha nincs kidolgozott tétel — nincs mit alkalmazni; ha van egyetemes tézis — újabb részproblémákat lehet „bevonni“. Az így jellemzett módszert még csak bírálni sem kell, hiszen a jellemzés eleve lejárata.

Már engedelmet kérek, de azért mégse képzeljük el olyan bárgyúnak filozófusainkat, hogy karba tett kézzel várják, majd csak kidolgozza a marxizmus ennek vagy annak a kérdésnek az átfogó elméletét, s akkor lesz mit alkalmazni. Az „operacionális“ címke alatt felsorolt filozófusok nem ezt az utat járják. Kallós Miklós világosan fogalmaz: a klasszikus marxista alapigazságokhoz csak hosszútörténelmi tapasztalat általánosításaként tudunk hozzáadni valami lényegest. *Hozzáadni!* — tehát az alapelvek igazságtartalmának főntartásával előbb-utóbb eljuthatunk olyan elméleti általánosításokhoz, amelyek esetleg lényegesen kiegé-

szítik-kibővítik az elveket. De addig is — az elméleti elvekre, tételekre támaszkodva — meg kell közelítenünk a közvetlenebb gyakorlati problémáinkat. Világos beszéd. Nincs itt szó „részproblémák bevonásáról“ általános tételekbe, de arról sem, hogy az elveket valaha föl kellene adni.

Ugyanez áll a történelmi szükségszerűség és a tudatos tevékenység viszonyára is: igenis állíthatjuk, hogy ezt a kérdést *elvileg* megoldotta a marxizmus, s nem látjuk szükségét annak, hogy az igazságként elfogadott princípiumot valaha is föl kellene adni. Az alapelveket persze a hosszútávú tapasztalat leparlásával itt is lényegesen ki lehet egészíteni, s az elvekre *támaszkodva* — nem egyszerű „konkretizálással“ — a partikuláris jelenségeket is elemezni kell.

S ezzel el is jutottunk a B. O. módszerközpontúságának mélyén meghúzódó alapgondolathoz: szerinte a marxista filozófia művelésében csak az a módszer üdvözítő, amely e filozófia *elvi* továbbgondolását teszi lehetővé. Eddigi munkásságom summázásaként leszögezi, hogy műveimtől „idegen a marxizmusnak napjainkban mindinkább általános igényként megfogalmazott *elvi továbbgondolása* (más szóval: korszerű rekonstrukciója)“. Ezzel a megállapítással — a magam „is-is“ módszerével — egyet is értek, meg nem is. Egyetértek azzal, hogy sohasem volt szándékomban a marxizmus alapelveinek továbbgondolása. Sokkal helyesebbnek tartom, ha az *alapelveken* gondolkodunk anélkül, hogy tovább jutnánk az alapelvek keretein. Nem értek egyet azzal, hogy a marxizmus korszerű rekonstrukciója igényként fogalmazná meg az alapelvek továbbgondolását. B. O. „a marxizmus meghaladhatóságáról“ ír, a magam részéről inkább „a marxizmus önmeghaladásáról“ beszélnék, jelezve az elvek föladásával és az elvek megtartásával történő meghaladás közötti különbséget. Konkrétan: Althusser például — szerintem — *elvileg* gondolja tovább a marxizmust, ez valóban „a marxizmus meghaladása“ egyes elvek föladása értelmében. (Zárójelben hadd jegyezzük meg: enyhén szólva bizarr ötlet B. O. részéről Radu Florian azzal ijesztgetni, hogy marxizmus-rekonstrukciója nem lehet sikeres, ha nem értékesíti többek között Althusser kritikai nézeteit; szól ez annak a Radu Floriannak, aki recenziált könyvében s más alkalommal is határozottan állást foglalt az althusseri fölfogás ellen, éppen az *elvi* „meghaladás“ miatt.)

A marxizmusról többfajta vélekedés is lehetséges. Ha valaki a marxizmus „meghaladását“ tartja szükségesnek — ám legyen, de legalább próbálja meg bizonyítani: miért van szükség erre. Althusser hazai kiadásban is megismerhettük, s ha sokan nem értünk egyet vele, legalább van mivel egyet nem érteni, hiszen ő érvel az elvi továbbgondolás mellett. Ezzel szemben, aki biztos bázisnak érzi a marxista filozófia elveit, nem tartja szükségesnek az elvek továbbgondolását, s inkább az elvek keretei között gondolkodik tovább — ám tegye, munkájának eredménye dönti majd el, hogy jó úton jár-e. De azt, hogy a két viszonyulás közül melyik *korszerű* — már engedtessek meg — ne maga a recenzens, hanem az idő döntse el.

B. O. módszerközpontú látásmódjából különös elképzelések születnek a marxizmus dogmatikus kezelésének értékelésével kapcsolatban is. Újból csak Radu Florian húzza a rövidebbet. B. O. sémája ez: Radu Florian arra törekszik, hogy rekonstruálja a klasszikusok alapvető gondolatainak immanens egységét; a dogmatikus rendszerezést félreállítja, és közvetlenül más konstrukcióval helyettesíti; fogalmilag azonban nem „bontja le“ a bírált dogmatikus rendszert; így „a szerző minden igyekezte ellenére sem tud teljesen elszakadni attól, amit tagad“ — mármint a dogmatizmustól. A kegyetlen szentencia kvintesszenciája ez: aki valamely, lényegében igaznak, fogalmilag helyesnek tartott, de dogmatikusan megmerevített gondolat esetében a megmerevítés ellen hadakozik, s fogalmilag nem bontja szét (mert alapjában véve igaznak tartja) — a tézist — az maga is dogmatikus. B. O. tiszteli Radu Florianban a „radikális meghaladás“ igényét, sajnálja viszont, hogy nem tud elszakadni a dogmatizmustól. A magam részéről tisztelem Radu Florianban a radikális önmagunk-meghaladására, a dogmatikus merevítések fölszámolására irányuló törekvését, s nem kevésbé azt, hogy nem szakad el a fogalmilag adekvátnak tartott klasszikus alapelvektől. Gondolom, ez a legkevésbé izlés, még csak nem is módszer dolga.

B. O. eddigi módszerközpontú kritikai gyakorlata elgondolkozott: aki ilyen határozottan tudja, s írásban magabiztosan leszögezi a különböző (vélt) filozofálási módok (vélt) hibáit, aki csak úgy szórja maga körül a minősítéseket és a fölülnézetben megfogalmazott formulákat — Szegő Katalin „körültpogatja tárgyát“, Fábian Ernő „csak a felvilágosító hangján utal“ erre meg arra, Tóth Sándor „szerény“ lépéseket tesz, a 15 tanulmány legtöbbje az „általában horgonyoz“ le, hogy ne is beszéljünk a föntebb már elemzett kitételekről s alulírott

megleckéztetéséről —, egyszerűen aki olyannyira tisztában van azzal, mit *nem* kell tenni, annak egyszer talán ki kellene kísérleteznie, melyik is az a bizonyos módszer, amellyel tényleg értékes filozófiai műveket lehet alkotni. Eddig ugyanis még egy icipici alkotásban sem mutatta be a maga módszerét. Amíg a módszer-központúság csak kritikákban jelentkező, nem pedig kézzelfogható eredményekkel önmagát igazoló látásmód, addig — szerintem — filozófiai frontunk nem sokat nyer vele. Ellenkezőleg. Egyébként szent meggyőződésem: B. O. téved akkor, amikor valakinek a termékenységét a módszerből vezeti le, nincs olyan csodamódszer, amelyből „viszonylag kis fáradtsággal“ művek születnének. Ehhez bizony fárasztó munka kell. Ajánlom és kívánom: próbálja ki sikeresen. Annál is inkább, mert az eddigi írásaiban jelentkező analízáló és íráskészsége följogosít az ilyen reményekre.

Balázs Sándor

Fülöp Antal Andor: Délutáni napsugár — 1974